Kraków, 16.10.2022

mgr Katarzyna Łydka

Instytut Filologii Romańskiej
Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego

AUTOREFERAT ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Idiolekty bohaterek w wybranych dziełach Margaret Atwood i Alice Munro w przekładzie na język hiszpański i polski

Promotor:	dr hab. Aleksandra Gomoli, prof. UJ
Promotor pomocniczy:	dr Maria Filipowicz-Rudek (UJ)
Recenzenci:	Dr hab. Ewa Gumul, prof. UŚ
	Dr hab. Iwona Kasperska, prof. UAM

1. Okoliczności uzasadniające wybór i sposób sformułowania tematu rozprawy doktorskiej

Rozbieżności pomiędzy sposobami komunikowania się kobiet i mężczyzn są częścią wiedzy ludowej uwiecznionej w porzekadłach. Na fali feministycznej z lat 60-70 ubiegłego wieku, dzięki której przedstawiciele wielu dziedzin naukowych zwrócili swoją uwagę w stronę kobiet, również językoznawcy i językoznawczynie postanowili zbadać, w jakim stopniu język kobiet rzeczywiście różni się od języka mężczyzn. Badania przeprowadzono między innymi na gruncie pragmatyki, leksyki oraz fonetyki i wykazano różnice w częstotliwości występowania pewnych cech w zależności od płci użytkownika. Wszelkie badania tego typu są ściśle związane z językiem w ramach którego są przeprowadzane. W mojej dysertacji przytaczam badania na gruncie języka polskiego, hiszpańskiego i angielskiego, skupiając się na cechach leksykalnych, które można zaobserwować w tekście literackim.

Ze względu na różnice systemowe każdy z wyżej wymienionych języków używa różnych metod, aby osiągnąć dane funkcje komunikacyjne. Językiem źródłowym analizowanych dzieł jest język angielski, należący do języków analitycznych, podczas gdy języki docelowe należą do języków syntetycznych, dlatego cechy języka kobiet w języku polskim, angielskim i hiszpańskim nie pokrywają się w pełni, jednak posiadają pewne cechy wspólne. Do cech wspólnych należą między innymi słownictwo niestandardowe opisujące kolory i odcienie, wykrzyknienia i wyrazy oceniające.

W konsekwencji, przekład literatury o silnie nacechowanym języku z elementami języka kobiet może stanowić problem tłumaczeniowy. O tym, jakie cechy języka kobiet odnajdujemy w literackich idiolektach, powstało wiele prac na gruncie różnych języków, jednak w przekładoznawstwie jest to temat, który nie został jeszcze dokładnie zbadany. Dlatego głównym celem mojej pracy była analiza wybranych tekstów oryginalnych w języku angielskim pod kątem obecności cech języka kobiet oraz ustalenie, jakie zmiany zaszły w nich w przekładach na język polski i hiszpański. Moja analiza przekładów jest interdyscyplinarnym badaniem łączącym językoznawczą analizę leksykalno-składniową oraz przekładoznawczą analizę przesunięć w przekładzie, przeprowadzoną pod kątem użytych technik tłumaczeniowych, włącznie z obecnością potencjalnych cech dodanych, specyficznych dla języków docelowych. Moja rozprawa może również zostać umieszczona w nurcie feministycznym, rozumianym jako kierunek badań, który stawia kobiety w centrum zainteresowania.

2. Hipotezy i pytania badawcze

W rozprawie postawiono dwie naczelne hipotezy badawcze. Pierwsza teza brzmi: wszystkie idiolekty bohaterek wybranych dzieł zawierają pewne cechy języka kobiet. Druga teza głosi, iż idiolekt każdej bohaterki zawiera pewne specyficzne cechy wyjątkowe dla każdej z nich. Dodatkowo postawiono również następujące pytanie badawcze: w jakim stopniu cechy języka kobiet i indywidualne cechy idiolektów zostały oddane w przekładzie na język hiszpański i polski? Obok powyższych, wiodących hipotez rozprawy, sformułowano szereg następujących pytań badawczych o charakterze pomocniczym:

– czy cechy języka kobiet obecne w oryginale zostały oddane w przekładach?

– czy doszło do neutralizacji lub użyto innych technik tłumaczeniowych w celu kompensacji?

– czy w przekładach pojawiły się cechy języka kobiet charakterystyczne dla języka docelowego a nie występujące w tekście oryginalnym?

3. Struktura rozprawy doktorskiej

Rozprawa doktorska liczy 184 strony i składa się z 2 części podzielonych na 8 rozdziałów, poprzedzonych Wstępem, zawierającym nakreślenie założeń i planu pracy oraz Podsumowaniem, zawierającym wnioski. Na końcu rozprawy doktorskiej umiejscowiono jej bibliografię, liczącą 318 pozycji, 9 pozycji literatury podmiotu i 309 pozycji literatury przedmiotu. Struktura rozprawy jest wynikiem postawionych hipotez i pytań badawczych. W pierwszej części rozprawy nakreślono ramy teoretyczne omawianych zagadnień, a w drugiej części przedstawiono metodologię oraz analizę idiolektów w kontekście tekstów oryginalnych oraz w ramach przekładów na język polski i hiszpański.

W rozdziale pierwszym przytoczono badania dotyczące języka kobiet, definicje stosowane przez badaczy oraz ich implikacje, a następnie przybliżono teorie wyjaśniające przyczyny różnic w języku kobiet i mężczyzn z podziałem na teorie o podłożu biologicznym i społecznym. W pierwszej kolejności przytoczono argumenty w debacie na temat istnienia swoistego języka kobiet. Następnie przybliżono definicje, które umiejscawiają język kobiet w systemie językowym jako styl lub odmianę językową. Zwracam również uwagę na problem binarnego rozumienia płci w badaniach nad językiem. Proponuję następujące rozumienie zróżnicowania języka ze względu na płeć: styl kobiecy i męski są dwiema skrajnościami na

skali, a każdy użytkownik języka może dowolnie odnajdywać się w spektrum nacechowania genderowego, bliżej stylu kobiecego bądź męskiego. Taka definicja pozwala pogodzić sytuacje, które nie mieszczą się w binarnym rozumieniu języka i płci, na przykład gdy mężczyzna wykazuje język nacechowany charakterystyczny dla kobiet lub gdy dana jednostka posługuje się stylem zawierającym zarówno cechy stylu męskiego jak i kobiecego.

Rozdział drugi gromadzi badania nad językiem kobiet, poczynając od założeń metodologicznych a kończąc na konkretnych badaniach, które przyniosły wnioski dotyczące cech języka kobiet na gruncie języków angielskiego, hiszpańskiego i polskiego, ponieważ tych języków dotyczy analiza przypadku. Wśród cech języka kobiet często wymienianych przez badaczy i badaczki w języku angielskim znajdują się duża częstotliwość występowania wyrazów oceniających, słownictwa niestandardowego opisującego kolory, wykrzyknień trywializujących, słownictwa odnoszącego się do emocji i stanów psychicznych, próśb złożonych, wyrażeń osłabiających wypowiedź, pytań dodanych, partykuł przytakujących oraz zaimków „ty" i „my". Analogiczne cechy w języku polskim to wyrazy wartościujące (stopniowane przymiotników i przysłówków), frazeologizmy, zdrobnienia i spieszczenia, wykrzykniki, przerywniki i wyrazy dźwiękonaśladowcze, synonimy, epitety, neologizmy słowotwórcze i znaczeniowe, zgrubienia i przekleństwa, derywacja wymienna i wsteczna, partykuły wzmacniające i osłabiające. Z kolei w języku hiszpańskim są to wyrażenia osłabiające, znaczniki wyjaśniające oraz wprowadzających dystans do wypowiedzi, zdrobnienia eufemistyczne, apokopa, wykrzyknienia, niepodstawowe nazwy barw, słownictwo związane z uczuciami, określenia nacechowane pozytywnie, afektonimy, przymiotniki w stopniu najwyższym absolutnym, przysłówki intensyfikujące.

W rozdziale trzecim przedstawiono stan badań dotyczących przekładu języka kobiet oraz nurty feministyczne, które stanowią podstawę dla tych badań. Przytaczam założenia przekładoznawstwa feministycznego i wyjaśniam, dlaczego podjęto takie problemy jak ponowne tłumaczenie dzieł autorek, analizę postaci autorek kobiet i tłumaczek na przestrzeni dziejów, analizę języka kobiet w literaturze i seksizmu w języku (w tym seksizmu ukrytego w meta-języku używanym do opisu przekładów). Jednak skupiam się na przeglądzie badań o założeniach podobnych do mojej rozprawy, czyli analizujących przekład cech idiolektów kobiecych w literaturze, przywołując badania między innymi pionierki w tej dziedzinie – Hiroko Furukawy.

W rozdziale czwartym zebrano badania na temat idiolektu z wyróżnieniem perspektywy językoznawczej, literaturoznawczej i przekładoznawczej. Wykazano, że idiolekt jest zjawiskiem na pograniczu językoznawstwa, psychologii, antropologii i filozofii i pozostaję

przy interdyscyplinarnym podejściu do badania idiolektu w przekładzie, kontynuując badania przekładoznawcze nad idiolektem, do rozwinięcia których przyczyniła się między innymi Elżbieta Tabakowska. Wśród przedstawionych badań przekładu znalazły się te odwołujące się do idiolektu autora, idiolektu bohaterów oraz idiolektu tłumacza.

W rozdziale piątym przedstawiono metodologię użytą w niniejszej pracy i objaśniono pojęcie strategii tłumaczeniowych według Venutiego, techniki tłumaczeniowe według podziału stworzonego przez Amparo Hurtado Albir, definicje ekwiwalencji według Eugene'a Nidy i Charlesa Russella Tabera, Ottona Kadera, Wernera Kollera i Wiktora Komissarova. Następnie przytoczono i objaśniono tendencje deformacyjne Antoine'a Bermana.

W rozdziale szóstym przedstawiono problematykę definiowania literatury kobiet, literatury kobiecej i literatury feministycznej i wykazano, że nie są to pojęcia synonimiczne. Literatura kobiet to pojęcie dotyczące wyłącznie płci autorki, podczas gdy literatura kobieca to twórczość dotykająca tematyki ważnej dla kobiet i podejmująca się próby opisu kobiecych doświadczeń. Podobnie jak nie każde dzieło literatury kobiet należy do literatury kobiecej, również nie każda pozycja literatury kobiecej należy do literatury feministycznej. Tę definiuje się jako twórczość autorów i autorek identyfikujących się z ruchem feministycznym oraz literaturę poruszającą wątki feministycznych, takie jak wolność i równość kobiet i mężczyzn wobec prawa i w miejscu pracy, prawa reprodukcyjne, przemoc domowa, uprzedmiotawianie i infantylizacja kobiet oraz podważanie zdefiniowanych ról społecznych. W następnej kolejności przedstawiono zarys historii kanadyjskiej literatury feministycznej, którą reprezentują Margaret Atwood i Alice Munro oraz wyjaśniono ich umiejscowienie niejako pomiędzy drugą i trzecią falą feminizmu.

W rozdziałach siódmym i ósmym przedstawiono wyniki analizy idiolektów bohaterek w wybranych dziełach, poprzedzone przedstawieniem sylwetek obu autorek oraz streszczeniami tematyki wszystkich analizowanych dzieł.

4. Zagadnienia metodologiczne

W części praktycznej poddano analizie teksty oryginalne stworzone w języku angielskim przez dwie kanadyjskie autorki oraz ich przekłady na język polski i hiszpański. Przekłady zostały zgłębione ze szczególnym uwzględnieniem elementów języka kobiet w idiolektach bohaterek. Analiza została przeprowadzona w pierwszej kolejności na poziomie leksykalno-składniowym w tekstach oryginalnych w celu zweryfikowania hipotezy badawczej o istnieniu pewnych cech

języka kobiet we wszystkich idiolektach bohaterek oraz pewnych specyficznych cech odpowiadających każdej bohaterce. Po wykazaniu cech charakterystycznych każdej bohaterki i potwierdzeniu istnienia cech języka kobiet przystąpiono do analizy przekładu. Analiza przekładów została wykonana pod kątem użytych strategii tłumaczeniowych według Lawrence'a Venutiego i technik tłumaczeniowych według podziału stworzonego przez Amparo Hurtado Albir. Przyjęłam definicję strategii tłumaczeniowej jako „przemyślany plan działania tłumacza na przestrzeni całego przekładu", a techniki tłumaczeniowe rozumiem jako pojedyncze decyzje tłumacza dotyczące tłumaczenia konkretnych słów, wyrażeń i zdań. Oprócz analizy świadomych strategii i technik tłumaczeniowych zaobserwowano również pewne różnice pomiędzy tekstem źródłowym i docelowym spowodowane błędami tłumaczeniowymi, które rozumiem jako „brak ekwiwalencji pomiędzy informacją w tekście źródłowym i docelowym". Zaobserwowane błędy klasyfikowano zgodnie z koncepcją tendencji deformacyjnych Antoine'a Bermana. W analizie odwoływano się do definicji i podziałów ekwiwalencji według Eugene'a Nidy i Charlesa Russella Tabera, Ottona Kadera, Wernera Kollera i Wiktora Komissarova.

5. Metodologia doboru korpusu

Analizie zostały poddane dwie powieści Margaret Atwood i wybrane opowiadania Alice Munro. Wszystkie teksty oryginalne zostały napisane prozą w języku angielskim. Korpus zawiera również tłumaczenia na język hiszpański i polski wszystkich utworów oryginalnych. Korpus zawiera następujące dzieła:

- Margaret Atwood
  - *The Robber Bride* (1993)
    - Zbójecka narzeczona, tłum. Wiesław Marcysiak, 1996
    - La novia ladrona, tłum. Jordi Mustieles, 1996
  - *The Heart Goes Last* (2015)
    - Serce umiera ostatnie, tłum. Małgorzata Maruszkin, 2016
    - Por último, el corazón, tłum. Laura Fernández Nogales, 2016
- Alice Munro *Too Much Happiness* (2009) - wybrane opowiadania
  - Zbyt dużo szczęścia, tłum. Agnieszka Kuc, 2010
  - Demasiada felicidad, tłum. Flora Casas Vaca, 2010

Opowiadania Alice Munro poddane analizie to *Dimensions* (Inny wymiar, Dimensiones), *Fiction* (Fikcja, Ficción), *Deep-Holes* (W dół i w dół, Pozos Profundos), *Free Radicals* (Wolne rodniki, Radicales libres), *Some Women* (Kilka kobiet, Algunas Mujeres), *Child's Play* (Dziecięce igraszki, Juego de Niños) oraz *Wood* (Las, Madera).

Wszystkie utwory należące do korpusu zostały napisane w języku angielskim w latach 1990-2010 przez autorki pochodzące z Kanady. Dzieła zostały wybrane ze względu na centralną pozycję bohaterek kobiecych o silnie nacechowanych i zróżnicowanych idiolektach. Utwory musiały posiadać przekłady zarówno na język polski i hiszpański, aby zapewnić materiał do analizy porównawczej. Dodatkowo wzięto pod uwagę niewielki odstęp czasu pomiędzy wydaniem oryginału i wydaniem przekładu (do 5 lat), aby zagwarantować, że na jakość przekładu nie wpłynęła ewolucja analizowanych języków. Warto również wspomnieć, że analizie poddano wybrane dialogi i fragmenty monologów wewnętrznych bohaterek, w celu oddzielenia idiolektów bohaterek od idiolektu autorek.

6. Wnioski i znaczenie praktyczne i teoretyczne

W wyniku analizy tekstów oryginalnych, wyodrębniono idiolekty trzynastu bohaterek:

- *The Heart Goes Last* Margaret Atwood (2015) – Tony, Charis i Roz
- *The Robber Bride* Margaret Atwood (1993) – Charmaine
- *Too Much Happiness* Alice Munro (2009)
    - *Dimensions* – Doree
    - *Fiction* – Joyce
    - *Deep-holes* – Sally
    - *Free radicals* – Nita
    - *Some women* – starsza pani Crozier, Sylvia, Roxanne, matka głównej bohaterki
    - *Wood* – Lea

Dużą różnorodność idiolektalną bohaterów i bohaterek w dziełach obu autorek można interpretować jako rezultat niezwykłej umiejętności odzwierciedlania rzeczywistych cech językowych. W analizie wykazano, że elementy języka kobiet są obecne w idiolektach wszystkich bohaterek.

Przeprowadzone badanie powyższych dzieł oraz ich tłumaczeń upoważnia do sformułowania kilku wniosków. Po pierwsze, główną strategię na przestrzeni obu przekładów stanowi udomowienie według Venutiego, czyli minimalne odstępstwo od normy w języku

docelowym. W konsekwencji, najczęściej używanymi technikami tłumaczeniowymi są adaptacja oraz ekwiwalent według podziału Amparo Hurtado Albir. Niniejsza praca ukazuje również, że kolejną cechą występującą z dużą częstotliwością w obu przekładach jest neutralizacja, widoczna między innymi poprzez eliminację elementów slangowych i celowych powtórzeń, co wpływa na mniejsze nagromadzenie elementów języka kobiet w przekładach w stosunku do oryginału. Wielokrotnie dochodzi również do neutralizacji partykuł wzmacniających i osłabiających wypowiedź (nazywanych również wskaźnikami niepewności), które stanowią cechy języka kobiet w rozumieniu wielu badaczy. W obu przekładach zastosowano neutralizację wykrzyknień trywializujących oraz wykrzykników prymarnych, choć w każdym języku w inny sposób – w przekładzie polskim stosując technikę pominięcia, w hiszpańskim zamieniając leksemy charakterystyczne w użyciu przez kobiety na neutralnie nacechowane (na przykład, *vaya* i *bueno*). Wszystkie do tej pory wymienione rodzaje neutralizacji można interpretować jako symptomy tendencji deformacyjnych w rozumieniu Bermana, między innymi zubożenia jakościowego i zacierania superpozycji języków, w tym neutralizacji cech języka kobiet.

Jednak podobnie jak wykazywała Furukawa (2010, 2017) również w analizowanych przeze mnie przekładach można odnaleźć tendencję odwrotną, mianowicie dodawanie elementów języka kobiet oraz neutralizację elementów, które nie są dla niego charakterystyczne, na przykład wyrażeń o charakterze wulgarnym. W obu przekładach dochodzi więc do zmiany interpunkcji poprzez dodanie wykrzykników oraz zmiany czasownika wprowadzającego wypowiedzi (z „powiedzieć" na „wykrzykiwać"), co w pewnym fragmentach skutkuje większą emotywnością idiolektów bohaterek kobiecych w przekładach niż w oryginale. Co więcej, zgodnie z hipotezą badawczą w przekładzie polskim pojawiły się zdrobnienia a w hiszpańskim wyrazy eufemistyczne (np. *paparucha*, *mecachis*) nieobecne w oryginale. Zresztą zdrobnienia mogą być interpretowane zarówno jako element języka kobiet jak i element języka dziecinnego. W obu przekładach można również zauważyć brak spójności rejestrów na przestrzeni tekstu tłumaczenia. Wreszcie warto wspomnieć o tym, że podobieństwo języka angielskiego i języka hiszpańskiego skutkuje w przekładzie dużą liczbą ekwiwalentów całkowitych według Kadego będących jednocześnie wyrazami pokrewnymi), co jednak w kilku przypadkach prowadzi do kalek i błędów tłumaczeniowych.

Reasumując, elementy języka kobiet obecne we wszystkich analizowanych dziełach zostały w różnym stopniu oddane w obu przekładach, co świadczy o braku spójności przekładowej. Wydaje się, że w konsekwencji obrania innej niż stylistyczna dominanty tłumaczeniowej, utracono wiele elementów języka kobiet, jednocześnie dodając nieoczekiwane

cechy języka kobiet w innych miejscach tekstu. Analiza przekładu elementów języka kobiet przy użyciu strategii tłumaczeniowych Lawrence'a Venutiego, technik tłumaczeniowych według Amparo Hurtado Albir oraz podziałów ekwiwalencji według Nidy i Tabera oraz Kadego okazała się możliwa. Przedstawiona w mojej rozprawie problematyka nie wyczerpuje w całości zagadnienia, jednak stanowi interesujący zaczątek badań nad przekładem elementów języka kobiet oraz dowodzi zasadności zainteresowania tym tematem wśród językoznawców oraz przekładoznawców.